

VIDEOKONFERENCIA ALKALMAZÁSA A HATÁRON ÁTNYÚLÓ BIZONYÍTÁSFELVÉTEL SORÁN A POLGÁRI PERBEN

*A hagyományos és az online videokonferencia-platformok
tükrében*

FEKETE Gábor*

1. A hagyományos és az online videokonferencia elhatárolása

Mindennapos szólam, hogy a világ felgyorsult, a változások nehezen követhetők. Ugyanakkor a változás üteme az élet különböző területein, vagy akár az egyes jogágakban is eltérő. A közigazgatási jog az újabb és újabb állami intézkedésekkel együtt járó jogalkotással kénytelen lépést tartani. A polgári jog egyes területei lassabb folyású jogterületek, hiszen azok évszázados alapelvek mentén szerveződnek, a társadalmi együttélés kereteit évtizedeken át változtatlan szabályok mentén kell, hogy szolgálják, ez azonban nem zárja ki az eljárási eszközök megújulását.

A változások üteme az informatika területén mindent más területet maga mögött hagy és ez a jog világát sem hagyja érintetlenül, mára a jogi informatika kifejezés (*legaltech*)¹ bevett fogalommá, számos jogi egyetemi képzés önálló tantárgyává lépett elő, saját tanszékkal.

A videokonferenciának sem a jog világában, sem technikai értelemben nincs egységesen elfogadott fogalma. A videokonferencia archetípusa egy olyan kommunikációs forma, amely lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy

* PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem.

¹ A lawtech és a *legaltech* kifejezések magyarázatát ld. HULKÓ Gábor: Lawtech, V4 és pandémia. Van-e szerepük a lawtech megoldásoknak a V4-ben? *In Medias Res*, 2020/2. 252–260.

távrolról kapcsolatba lépjenek egymással hang szolgáltatás vagy videó- és hang együttes szolgáltatása útján. Az információ átvitelének típusa (analóg vagy digitális) és technológiája (a hang és videó kódolása), valamint a hallhatósági és láthatósági feltételek magas számú variációs lehetőséget biztosítanak. A jelen dolgozat alkalmazásában ezért szükséges a hagyományos- és az online videokonferencia fogalmait értelmezni. E fogalommeghatározás álláspontom szerint felismerés jelleggel mutathat rá arra, hogy pár év alatt is az informatikai fejlődés eredményeként egy fogalom mögötti tartalom jelentős változáson eshet át, ahhoz életkortól függően eltérő tartalom párosul. Megjegyzendő azonban, hogy e különbségeket a COVID-19 világjárvány okozta változások némileg kisimították, hiszen az online videokonferencia eszközök ebben az időszakban széles körben ismertté váltak.

1.1. A hagyományos videokonferencia

A hagyományos videokonferencia eszközök az adott korra jellemző különböző technológiákon alapultak, kezdetben koaxiális kábelek és telefonvonal, majd az ún. ISDN (*Integrated Services Digital Network*) technológia és a műholdas kommunikáció biztosította a technikai alapot. A telefonvonalas kommunikáció a hagyományos telefonhálózat mellett mára internetkapcsolaton keresztül valósul meg. Koaxiális kábelek útján analóg, majd digitális adattovábbítás is lehetséges és a technológia kapacitása lehetővé tette a video- és hangjelek egyidejű átvitelét is. Ennek továbbfejlesztett változata az ISDN, amely a kapacitás bővülése folytán már széles sávú hang- és adatkommunikációra is alkalmas volt. Ezek közös jellemzője, hogy a hálózat eléréshez a végpontok fizikai bekötése szükséges. A műholdas kommunikáció, digitális alapú, nagy energia és költségigényű, szűk kapacitású, de helyhez nem kötött, ezért ahol más hagyományos kommunikációs infrastruktúra hiányzott vagy nem volt elégséges megjelent.²

A hagyományos videokonferencia alapjául szolgálhatnak olyan zárt, mára jellemzően optikai hálózatok, mint pl. a magyar Nemzeti Távközlési Gerinchálózat, amely az állami szervek részére kiépített optikai hálózaton alapulva biztosítja a részes szervek közötti nagy sáv szélességű kommuniká-

² Indra Patap SINGH – Repu Daman CHAND – Sanjaya Kumar MISHRA: *Comparative technical evaluation of various communication media used for telemedical video-conference*. In: HealthCom 2008 – 10th International Conference on e-health Networking, Applications and Services. Szingapúr, 2008. doi: 10.1109/HEALTH.2008.4600098

ciót. Ezek azért zártak, mert az internethez nem kapcsolódnak, a hálózat tagjai részére az új csatlakozási pont fizikailag kiépítésre kerül.³

Hagyományos videokonferencia alapulhat az internet hálózaton is, amennyiben a kommunikáció titkosított módon valósul meg. A titkosítást a titkosított internetes protokoll (HTTPS) vagy virtuális hálózat (VPN) használata vagy a kommunikációban részes felek által közösen alkalmazandó titkosítást biztosító program biztosítja.

A fenti rendszerekben az a közös, hogy a hagyományos videokonferencia valamennyi végponton erre a célra telepített eszközök (hardware) és programok (software) igénybevételel valósul meg. E jellemzőjéből következik, hogy kiépítése és működtetése költséges, ezért az elérhetősége korlátozott, jellemzően állami vagy nagyvállalati szinten érhető el. A specializált kialakítása egyúttal lehetővé teszi a speciális igényeknek való megfelelést, így például a több kép-és hangsáv egyidejű kezelését, szükség szerint valamely irányokba való torzítását és a biztonságos, zárt kommunikációt.

1.2. Az online videokonferencia

Az online videokonferencia eszközei a nyílt interneten keresztül működnek, jellemzően titkosítás használata nélkül. Használatukhoz internet kapcsolatra, ehhez kapcsolódni képes és hang, vagy hang és kép egyidejű továbbítására alkalmas bármely eszköz (asztali számítógép, laptop, tablet, mobiltelefon, okosóra, egyéb „okos” eszköz) szükséges. A használatához szükséges alkalmazások ingyenesen vagy kedvező áron elérhetőek.

A fenti tulajdonságok csoportképző jellemzők, amelyek alapján a hagyományos videokonferencia eszközöktől elkülöníthetőek. Az igénybe vehető eszközök sokfélék, minőségük és képességeik eltérőek, ezért mind az eszközök, mind a programok korlátozott kapcsolódási lehetőségeket biztosítanak, pl.: egyetlen helyszínről több kép és hangsáv nem érhető el. A kapcsolat internetes úton történik, ezért annak biztonságos, zárt jellege önmagában nem áll fenn, de az adatfolyam titkosítása, mint funkció elérhető. A kapcsolati helyszín, a végpont bárhol lehet, így az széles rugalmasságot biztosít, de egyúttal kiszámíthatatlan körülményeket eredményez.

Az internetkapcsolatra és egyúttal videó hívásra alkalmas eszközök széles körben való elérhetővé válásával, valamint a széles sáv szélességű internetkap-

³ A kormányzati célú hálózatokról szóló 346/2010. (XII. 28.) Korm. rendelet.

csolat széleskörű elterjedésével és árának csökkenésével az online videokonferencia eszközök a hagyományos videokonferencia rendszerek alternatívájává váltak a mindennapokban és az üzleti életben. Az online videokonferencia megoldások bírósági eljárásokban illetőleg az egyéb bírósági működésben való szélesebb körű megjelenését a koronavírus járvánnyal bevezetett korlátozások és rendkívüli jogrendek hozták magukkal, e körben fél év alatt egy évtizedes ugrás történt.

2. A határon átnyúló bizonyításfelvétel eszközei a polgári ügyekben

A határon átnyúló jogvitákra irányadó jogi eszköz megállapítása során a nemzetközi szerződések és az uniós jog alkalmazhatósága vizsgálandó. Alkalmazandó uniós jogi eszköz hiányában a két és többoldalú nemzetközi szerződések alkalmazása merül fel. A nemzeti nemzetközi magánjogi szabályok alkalmazására háttér szabályként, az előzőek hiányában illetőleg ezek kiegészítőjeként kerülhet sor.

A bizonyításfelvétel keretében a nemzetközi szerződések tekintetében a kétoldalú jogsegély egyezmények,⁴ valamint az egyik legjelentősebb nemzetközi jogegységesítő fórum, a Hágai Nemzetközi Magánjogi Értekezlet keretében kidolgozott többoldalú nemzetközi szerződések, így elsőként a polgári eljárásra vonatkozó, Hágában, 1954. március 1. napján kelt Egyezmény, valamint a bizonyítás körében azt felváltó Hágában, 1970. március 17. napján kelt a polgári és kereskedelmi ügyekben külföldön történő bizonyításfelvételtől szóló Egyezmény alkalmazása merül fel.

Az Unió számára a hágai bizonyításfelvételi egyezmény mintaként szolgált, de a kívánt cél eléréséhez nem bizonyult elégségesnek, annak ugyanis nem volt valamennyi tagállam a részese.

Az európai integráció elsődleges célja gazdasági együttműködés létrehozása a tagállamok között, az egységes belső piac megteremtése volt. A bel- és igazságügyi együttműködésről eredetileg a Római Szerződés nem rendelkezett, ehhez szükséges jogi alapot nem tartalmazott. A négy alapszabadság gyakorlati működése, a határon átnyúló jogviták hatékony rendezése tette szükségessé a tagállamok közötti igazságügy együttműködést. A Maastrichti Szerződéssel a harmadik pillér részeként hangsúlyt kapott a bel- és igazságügyi

⁴ Magyarországnak 46 országgal áll fenn hatályos polgári jogi jogsegély egyezménye.

együttműködés. Az Amszterdami Szerződés az első pillérbe emelte a bel- és igazságügyi kérdések nagy részét, köztük a polgári ügyekben való igazságügyi együttműködést és a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térsége fenntartását és fejlesztését az Unió célkitűzései között rögzítette.⁵ A Tanács a tamperei, hágai, stockholmi programokban és a ‘poszt-stockholmi’ stratégiai irányvonalakat tartalmazó tanácsi dokumentumban újabb és újabb célkitűzések megfogalmazásával bővítette az igazságügyi együttműködés szervezeti és tartalmi kereteit, melyek mind a Nizza Szerződésben, mind a Lisszaboni Szerződésben elsődleges jogi szinten, mind a rendeleti, irányelvi szinten másodlagos jogi szinten megjelentek.⁶

A polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés elsődleges jogi alapja az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ)⁷ 81. cikke, amely a tagállami határozatok kölcsönös elismerésének elvén alapul. A cikk tételesen megállapítja azokat a területeket, ahol a tagállamokkal megosztott hatáskört⁸ gyakorolhat az unió, egyúttal meghatározza az irányadó uniós jogalkotási eljárási rendet, azaz, hogy mely tárgykör tartozik a rendes, és mely a különleges jogalkotási eljárásba. A megosztott hatáskörök egyike az együttműködés a bizonyításfelvétel terén.⁹

Fenti felhatalmazás alapján számos jogi eszköz került elfogadásra a joghatóság (pl. az ún. Brüsszel rendeletek), az alkalmazandó jog (pl. az un. Róma rendeletek), eljárási kérdések (pl. bizonyítás, iratkézbekérés), alternatív európai eljárások (pl. kis értékű követelések európai eljárása), az együttműködést segítő szerv létrehozása és egyéb kapcsolódó tárgykörökben.¹⁰

A polgári ügyekben való igazságügyi együttműködés gördülékeny működését biztosító, kiemelkedő eszköz – a rendszeres felülvizsgálat miatt általánosságban megjelölve – a mindenkori bizonyításfelvételi rendelet. A bizonyításfelvételi rendelet meghatározza a különböző tagállamok bíróságai között a polgári és

⁵ GOMBOS Katalin: *A jog érvényesülésének térsége az Európai Unióban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. <https://doi.org/10.55413/9789632956091>

⁶ MOHAY Ágoston: *Bel- és igazságügyi együttműködés: a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség* In: KENGyel Ákos (szerk.): *Európai uniós politikák*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. 590–622.

⁷ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. OJ C 326, 26.10.2012, p. 47–390.

⁸ A megosztott hatáskör lényege, hogy a tagállamok e hatáskörüket csak olyan mértékben gyakorolhatják, amilyen mértékben az Unió hatáskörét nem gyakorolja. A tagállamok olyan mértékben gyakorolhatják újra hatáskörüket, amilyen mértékben az Unió úgy határozott, hogy lemond hatáskörének gyakorlásáról.

⁹ EUMSZ 81. cikk (2) bekezdés d) pont.

¹⁰ A polgári igazságügyi együttműködés eszközeit átfogóan ld. GOMBOS i. m.

kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében folytatott együttműködésre vonatkozó szabályokat. Egyaránt alkalmazandó a határokon átnyúló jogviták és a nemzeti jogviták esetében. Hazai, azaz tisztán nemzeti jogügyletek tekintetében abban az esetben merül fel a bizonyításfelvételi rendelet alkalmazása, ha az eljárás során más tagállamban szükséges a bizonyítás felvétele. A rendelet jelentőségét mutatja, hogy 2018-ban mintegy 3,4 millió EU-n belüli polgári és kereskedelmi bírósági eljárás rendelkezett határon átnyúló elemmel. Folyamatosan emelkedik azon munkaképes korú (20-64 éves) uniós polgárok száma, akik nem az állampolgárságuk szerinti tagállamban élnek, 2010-ben a munkaképes korú uniós polgárok 2,4%-a, míg 2020-ban 3,3%-a élt az állampolgárságától eltérő tagállamban.¹¹

A polgári és kereskedelmi ügyekben külföldön történő bizonyításfelvételtől szóló, 1970. március 18-i Hágai Egyezménynek az Európai Uniónak mindössze 11 tagállama volt részese. Az EU tagállamai a bizonyításfelvétel vonatkozásában a fent részletezett jogi alapokon a bizonyításfelvételi egyezményhez képest egy egyszerűbb és hatékonyabb jogi eszköz létrehozását határozták el, ami rendeleti szinten, valamennyi tagállamban teljes egészében kötelező és közvetlenül alkalmazandó jogi eszközzel valósítottak meg. Az „első bizonyításfelvételi rendelet”¹² 2001. július 1-jén lépett hatályba, azzal az előírással, hogy a rendelet alkalmazását 2007. január 1-jén, majd öt évente szükséges felülvizsgálni. Az első felülvizsgálat eredményeként került 2008. december 4-étől módosításra került, majd az újabb felülvizsgálat eredményeként került elfogadásra hatályos iratkézbessítési rendelet,¹³ mely 2022. július 1-jétől alkalmazandó.

A rendelet elsőbbséget élvez a tagállamok közötti két- vagy többoldalú megállapodásokhoz képest, így a hágai egyezményhez képest is, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a tagállamok a rendelettel összhangban álló, de ahhoz képest további könnyítéseket biztosító megállapodásokat kössenek egymással.¹⁴

¹¹ Az Eurostat adatai alapján: EU citizens living in another Member State – statistical overview. 13 Sept. 2021. https://t.ly/ggm_a

¹² A Tanács 2001. május 28-i 1206/2001/EK rendelete a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő, a tagállamok bíróságai közötti együttműködéséről OJ L 174, 27.6.2001, p. 1–24.

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács 2020. november 25-i (EU) 2020/1783 rendelete a tagállamok bíróságai között a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő együttműködésről (bizonyításfelvétel) és az 1348/2000/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről OJ L 405, 2.12.2020, p. 1–39. (A továbbiakban: (EU) 2020/1783 rendelet.)

¹⁴ (EU) 2020/1783 rendelet 29. cikk (1) és (2) bekezdések.

2.1. A bizonyításfelvételi egyezmény

Unió tagállam a bizonyításfelvételi egyezményt abban az esetben alkalmazhatja, amennyiben a bizonyításfelvétellel érintett másik állam, akár a megkeresett, akár megkereső oldalán nem tagállam, de a bizonyításfelvételi egyezmény részes állama. Magyarország részese a bizonyításfelvételi egyezménynek, de több uniós tagállam továbbra sem, esetükben az egyezmény alkalmazására nincs mód.¹⁵

A bizonyításfelvételi egyezmény a részes államok között a polgári és kereskedelmi ügyekre vonatkozó bizonyításfelvételre alkalmazandó, de alkalmazása, szemben a rendelettel nem kizárólagos,¹⁶ a részes államok az egyezmény alkalmazása helyett egyéb jogi eszköz, például két- vagy többoldalú egyéb egyezményeket is alkalmazhatnak. Az egyezmény megszövegezése idején nem volt jellemző a modern technológiák használata, így különösen a videokonferencia útján való bizonyításfelvétel, ennek ellenére a megszövegezése alapján kellő előrelátás vélelmezhető, ugyanis az egyezmény a bizonyításfelvételre vonatkozó rendelkezéseket technológia-semlegesen szabályozza. Megállapítható, hogy „sem a bizonyításfelvételtől szóló egyezmény szelleme, sem szövege nem akadályozza meg az új technológiák használatát”.¹⁷ A modern technológiák alkalmazására mind a közvetlen, mind a közvetett bizonyításfelvétel során lehetőség nyílik, akár a bizonyításfelvétel lefolytatása végett, akár a megkereső bíróság ill. a felek eljárási cselekményen való jelenléte biztosítása érdekében.

Az egyezmény I. fejezete szabályozza a közvetett bizonyításfelvételt, ennek lényege, hogy a bizonyítási cselekményt ténylegesen a megkeresett állam hatósága végzi el, például tanút hallgat meg, szakértői bizonyítást rendel el vagy iratot szerez be. Erre az esetre az egyezmény lehetővé teszi, hogy a megkereső hatóság, ill. a felek vagy képviselőik a bizonyítási eljárási cselekményen jelen legyenek, a megkeresett állam ezért erre irányuló kérelem esetén az eljárási cselekménye helyéről, idejéről köteles ezen személyeket értesíteni.¹⁸ A videokon-

¹⁵ Az uniós tagállama közül nem részese a bizonyításfelvételi egyezménynek: Ausztria, Belgium, Írország.

¹⁶ A polgári és kereskedelmi ügyekben külföldön történő bizonyításfelvételtől szóló, 1970. március 18-i Hágai Egyezmény 32. cikk.

¹⁷ A bizonyításfelvételtől szóló egyezmény gyakorlati működésével foglalkozó különbizottság megállapításai az *Útmutató a videokonferencia bizonyításfelvételtől szóló egyezmény szerinti alkalmazásával kapcsolatos helyes gyakorlatokról* 2. pontja alapján.
<https://assets.hcch.net/docs/a0781548-3dce-4e18-ac74-f6fb3d40e861.pdf>

¹⁸ A polgári és kereskedelmi ügyekben külföldön történő bizonyításfelvételtől szóló, 1970. március 18-i Hágai Egyezmény 7. cikk.

ferencia alkalmazása ebben az esetben a megkereső állam bizonyításfelvételen való jelenléte biztosítása vonatkozásában merül fel.

Az egyezmény II. fejezete szabályozza a közvetlen bizonyításfelvételt, ennek lényege, hogy a bizonyítási cselekményt ténylegesen a megkereső állam diplomáciai vagy konzuli képviselője vagy erre megbízott személy végzi el. A konzuli vagy diplomáciai képviselő a képviselt állam állampolgára vonatkozásában a megkeresett állam egyezményhez fűzött fenntartása alapján, csak a megkeresett állam előzetes hozzájárulása, más állam polgára vonatkozásában minden esetben a megkeresett állam engedélye alapján járhat el. Egyéb meghatalmazott, például az ügyben eljáró bíró bármely a megkeresett állam területén tartózkodó személy vonatkozásában, csak a megkeresett állam engedélye alapján járhat el. A videokonferencia alkalmazása ebben az esetben a megkereső állam által fogantatosított bizonyításfelvételi mód, vagy a megkereső jelenléte biztosítása vonatkozásában merülhet fel.

A közvetlen és közvetett bizonyításfelvétel vonatkozásában az a lényegi különbség, hogy a közvetett bizonyításfelvétel során a közreműködővel szemben főszabályként kényszer nem alkalmazható, de a megkeresett állam közreműködése e körben kérhető és a bizonyítási cselekmény nem lehet ellentétes a megkeresett állam jogával. Vannak olyan részes államok, melyek nemzeti joga korlátozza a videokonferencia útján való bizonyításfelvételt, azt a bírósági vagy a felek egyező hozzájárulásához kötheti.¹⁹ Amennyiben a közvetett bizonyításfelvételre e nemzeti jogi korlátok miatt nem kerülhet sor, a közvetett bizonyításfelvétel a megkereső hatóság videokonferencia útján való jelenlétével még mindig alkalmazható és közvetlen tapasztalatot biztosít a megkereső bírónak. A jelenlétet főszabályként biztosítani kell a megkereső számára, ez alól kivétel, ha ez az eljárás összeegyeztethetetlen a megkeresett állam jogával, vagy annak alkalmazása a megkeresett állam bírói gyakorlata szerint, avagy gyakorlati akadályok folytán nem lehetséges. E körben kiemelendő, hogy a megkeresett állam joga ebben az esetben nem a bizonyításfelvételre vonatkozó jogot, hanem az egyes eljárási cselekményeken való jelenlét szabályait jelenti.

Az egyezmény alapján a részes államok az egyezmény szabályaihoz képest kedvezőbb bizonyításfelvételi szabályokat is megállapíthatnak.²⁰ Az országprofilok azt mutatják, hogy az államok szinte egyenlő arányban oszlanak

¹⁹ E körben lásd részletesen az egyezmény ország profiljait ill. az *Útmutató a videokonferencia bizonyításfelvételtől szóló egyezmény szerinti alkalmazásával kapcsolatos helyes gyakorlatokról* szóló kiadvány 55. sz. lábjegyzetében írt példákat.

²⁰ A polgári és kereskedelmi ügyekben külföldön történő bizonyításfelvételtől szóló, 1970. március 18-i Hágai Egyezmény 27. cikk b) pont.

meg abban a tekintetben, hogy a bizonyítás foganatosítható-e közvetlenül videokonferencia alkalmazásával az Egyezmény I. fejezete alapján.²¹

2.2. A bizonyításfelvételi rendelet

Az első bizonyításfelvételi rendelet 2004. január 1-jén lépett hatályba, célja a tagállami bíróságok közötti együttműködés egyszerűsítése és gyorsítása volt.²² A gyorsaságot a bizonyításfelvételi egyezmény rendelkezéseit meghaladó eszközök így, a bíróságok közötti közvetlen kapcsolat a közvetett bizonyításfelvétel körében, a formanyomtatványok rendszeresítése, a kapcsolattartásra elfogadott nyelvek körének bővítése lehetősége és az együttműködési határidők megállapítása szolgálta. A rendelet azonban nem szólt sem a digitális bizonyítékokról, sem a modern informatikai eszközök alkalmazásáról, ugyanakkor azok alkalmazását kizáró szabályt sem fogalmazott meg, kifejezetten lehetővé tette a kérelmek bármely arra alkalmas eszköz útján való továbbítását,²³ ekként az egyezményhez hasonlóan technológia-semleges.

A technológia-semleges jelleget az uniós jog értelmezésére kizárólagosan feljogosított szerv, az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) is megerősítette. Az EUB megállapította, hogy a tagállamok kötelezettsége az esetleg felmerülő akadályok leküzdése, figyelemmel arra, hogy valamely más tagállamban található bizonyítékoknak az egyik tagállam bírósága általi megszerzése nem eredményezheti a nemzeti eljárás időtartamának elhúzódását.²⁴ Továbbá rámutatott arra, hogy a rendelet a határon átnyúló bizonyításfelvételt nem kimerítően szabályozza, hanem az csak az ilyen bizonyításfelvétel megkönnyítésére irányul, lehetővé téve az ugyanezen célra irányuló, más eszközök igénybevételét is. Ebből következően a tagállamok a bizonyításfelvétel további megkönnyítésére két-, illetve többoldalú megállapodásokat köthetnek, feltéve, ha azok a rendelettel összeegyeztethetők.²⁵

²¹ *Útmutató a videokonferencia bizonyításfelvételtől szóló egyezmény szerinti alkalmazásával kapcsolatos helyes gyakorlatokról* szóló kiadvány 39. pont.

²² 1206/2001/EK rendelete a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő, a tagállamok bíróságai közötti együttműködéséről OJ L 174, 27.6.2001, p. 1–24., (2) és (8) preambulumbekkezdés.

²³ Uo. 6. cikk.

²⁴ A C-332/11. sz. ProRail-ügyben hozott ítélet (ECLI:EU:C:2013:87) 43. pont.

²⁵ A C-170/11., Lippens és társai-ügyben hozott ítélet (ECLI:EU:C:2012:540) 33. pont.

Az első bizonyításfelvételi rendelet, hasonlóan az egyéb uniós jogi eszközökhez szintén tartalmazta a rendszeres felülvizsgálatra vonatkozó előírást. A felülvizsgálat letéteményese az Európai Bizottság, amely a felülvizsgálat eredményeként szükség szerint jogalkotási javaslattal él. A Bizottság 2018. május 31-én nyújtotta be javaslatát a rendelet módosítására (a továbbiakban: javaslat).²⁶ Az átdolgozás célja az volt, hogy érvényre juttassa a műszaki fejlődés, a digitalizáció előnyeit, növelve ezzel a jogbiztonságot, továbbá egyszerűsítse, észszerűsítse a határon átnyúló ügyekben az együttműködési mechanizmusokat.²⁷

A javaslat rögzítette, hogy a rendelet alkalmazásának vizsgálata rámutatott arra, hogy a kijelölt szervek közötti kapcsolatok még mindig szinte kizárólag papíralapúak, aminek a költségekre és a hatékonyságra nézve kedvezőtlen hatásai vannak. A más tagállamban tartózkodó személyek meghallgatására ritkán alkalmazzák a videokonferenciát. A javaslat emiatt foglalkozik egyrészt a modernizáció szükségességével, különösen a digitalizálással és a határon átnyúló bizonyításfelvétel során a modern technológia alkalmazásával, másrészt pedig érinti az értékelésben kiemelt más problémákat (késedelmek, költségek, az eljárási jogok védelmének hiányosságai, jogi bonyolultság, jogbizonytalanság). Hangsúlyozta a gyorsabb kommunikációt biztosító modern technológiák és a közvetlen bizonyításfelvétel terén rejlő lehetőségek kihasználásának elmaradását. Megállapította, hogy bár a digitális eljárásokra való felkészülés jelentős költséggel jár, de az elektronikus kommunikációs eszközök bevezetése és a videokonferencia nagyobb mértékű alkalmazása várhatóan javítja a polgárok és a vállalkozások igazságszolgáltatáshoz való jogának érvényesülését.

Ilyen előzmények után fogadta el 2020. november 25-én az Európai Parlament és a Tanács a 2020/1783/EU számú rendeletét.²⁸ Az átdolgozás legfőbb újdonsága, hogy főszabály szerint valamennyi iratközlést és -cserét egy összekapcsolt és műszakilag interoperábilis nemzeti informatikai rendszerből álló biztonságos és megbízható decentralizált informatikai rendszeren keresztül kell végezni, így például az e-CODEX útján. Ennek megfelelően az e rendelet szerinti adatcsere céljára egy decentralizált informatikai rendszert kell létrehozni. Ennek biztosítója, hogy a valamely tagállamban annak jogszabályaival összhangban elektronikus formátumban felvett bizonyítékok bizonyítékként

²⁶ COM(2018) 378 final, 52018PC0378.

²⁷ MUZSALYI Róbert: A határon átnyúló bizonyításfelvétel új szabályai. *Gazdaság és Jog*, 2021/5. 14.

²⁸ Ugyanezen a napon fogadta el az Európai Parlament és a Tanács az átdolgozott iratkézből, 2020/1784/EU számú rendeletet.

elismerését pusztán azok digitális jellege miatt más tagállamokban nem szabad megtagadni.

3. Videokonferencia alkalmazása a bizonyításfelvétel során a bizonyításfelvételi rendelet alapján

Az új bizonyításfelvételi rendelet fentiekben ismertetett körülményeiből egyértelmű, hogy az uniós jogalkotó a modern technológiák mind szélesebb körű felhasználását kívánja elérni. A rendelet digitalizációs élénkítése a videokonferencia alkalmazására vonatkozó szélesebb és egyértelműbb szabályok megjelenésében is tetten érhető.

A rendelet rögzíti, hogy a videokonferencia a bizonyításfelvétel egyszerűsítésének és felgyorsításának fontos eszköze, annak közvetlen bizonyításfelvétel során elsődlegesnek kell lennie.²⁹

Az egyezményhez hasonlóan a rendelet alkalmazásában is a közvetett és a közvetlen bizonyításfelvétel közötti különbségtétel az elsődleges szempont, a rendelet alkalmazásában az előbbi a „bizonyításfelvétel a megkeresett bíróság által”, utóbbi a „megkereső bíróság által végzett közvetlen bizonyításfelvétel” néven került szabályozásra. A közvetett bizonyításfelvétel során a megkereső bíróság közvetlenül a bizonyításfelvétel helye szerint illetékes bíróságot keresheti meg, amely a bizonyítást a nemzeti joga alapján foganatosítja és ennek során szükség szerint a nemzeti joga által biztosított kényszerítő eszközt is alkalmazhat.³⁰ A közvetlen bizonyításfelvétel esetén a megkereső bíróság a megkeresett állam központi szervét keresi meg, amely az engedélyezés mellett szükség szerint a közreműködő nemzeti bíróságot is kijelöli, a bizonyítási eljárás a megkereső állam joga szerint a részes felek önkéntes részvétel útján valósulhat meg.³¹

A közvetett bizonyításfelvétel során a bizonyítást ténylegesen a megkeresett bíróság foganatosítja. A bizonyítási eljárásra a megkeresett bíróság nemzeti joga irányadó, de a megkereső kérheti, hogy az, a bizonyításfelvétel során meghatározott kommunikációs technológiát vegyen igénybe, különösen videokonferencia vagy telefonkonferencia használata révén.³² A videokonferencia,

²⁹ (EU) 2020/1783 rendelet (21) preambulumbekkezdés.

³⁰ Uo. 12. cikk (1)–(2) bekezdések.

³¹ Uo. 19. cikk (1)–(2) bekezdések.

³² Uo. 12. cikk.

mint kommunikációs eszköz igénybevétele a közvetett bizonyításfelvétel során a felek, illetőleg a megkereső bíróság képviselői eljárási cselekményen való jelenlétének és részvételének biztosítására vonatkozik. A rendelet ugyanis lehetővé teszi a felek és a megkereső bíróság képviselőinek jelenlétét és részvételét a bizonyításfelvétel ezen, közvetett módján, e körben azonban a felekre és a megkereső bíróság képviselőire eltérő feltételeket fogalmaz meg.³³ A jelenlét passzív közreműködés, melynek célja, hogy a felek a bizonyítás lefolytatását személyesen is nyomon követhessék, illetve a megkereső bíróság számára a bizonyítékok értékelése fokozottan lehetővé váljék. A részvétel aktív közreműködés, melynek célja, hogy a felek, illetve a megkereső bíróság képviselői tevékenyen közreműködjenek a bizonyításfelvételben, akár kérdések feltevése útján is.

A megkeresett bíróság dönt, hogy kérelem esetén biztosítja-e a felek, vagy a megkereső bíróság képviselője jelenlétét, ezt a rendelet alapján elutasíthatja, ha az összeegyeztethetetlen lenne nemzeti jogával, vagy ha annak jelentős gyakorlati akadályok miatt nem tud eleget tenni.³⁴

A közvetlen bizonyításfelvételt a megkereső bíróság a megkeresett állam központi szerve kifejezett vagy a nyilatkozattételre nyitva álló határidő lejártát követően a hallgatólágos engedélyével végezheti el.³⁵ Amennyiben a lefolytatandó bizonyítás egy személy meghallgatása, úgy annak elsődleges módja a videokonferencia vagy egyéb távközlési technológia alkalmazása.³⁶ Ettől való eltérésre abban az esetben van mód, ha a szükséges technológia nem áll a megkereső bíróság rendelkezésére vagy azt a megkereső bíró nem találja indokoltnak. Fontos kiemelni, hogy a közvetlen bizonyításfelvétel esetén a technológia hiánya a megkeresett állam vonatkozásában nem merülhet fel, hiszen a központi szerv hatásköre, hogy szükség esetén olyan bíróságot jelöljön ki a segítségnyújtásra, amely a szükséges technológiával rendelkezik.

A bizonyításfelvétel speciális esete a megkeresett államban szolgálatot ellátó diplomáciai képviselők vagy konzuli tisztviselők által felveendő bizonyítás. Ez technikailag, mivel a megkereső állam képviselője végzi el a megkereső állam joga alapján közvetlen bizonyításfelvételnek tekintendő. De a bizonyítás a megkereső bíróság oldaláról nézve ebben az esetben is lehet közvetlen vagy közvetett, hiszen a külképviselet a bizonyítási cselekmény lefolytatása elvégzésére megkereshetők,

³³ Vö. a 13. cikk (1) és 14. cikk (1) bekezdéseit.

³⁴ Uo. 12. cikk (4) bekezdés.

³⁵ Uo. 19. cikk (4) bekezdés.

³⁶ Uo. 20. cikk (1) bekezdés.

de abból a célból is megkereshetők, hogy a közvetlen bizonyításfelvételt, például a videokonferencia útján való bizonyításfelvételben nyújtsanak segítséget. Ezen bizonyítási mód korlátja, hogy kizárólag a saját állampolgárok vonatkozásában önkéntes alapon valósulhat meg, ugyanakkor könnyítés, hogy a megkeresett tagállam hozzájárulása, értesítése nem szükséges.³⁷

Fontos utalni rá, hogy az uniós jogalkotó nem látja annak sem akadályát, hogy a videokonferencia útján gyermek kerüljön meghallgatásra.³⁸

4. Online videokonferencia alkalmazása a bizonyításfelvétel során

A fentiek alapján részletesen bemutatásra kerültek, mind a bizonyításfelvételi egyezmény, mind a bizonyításfelvételi rendelet videokonferencia alkalmazásával kapcsolatos rendelkezései. Kiemelésre került, hogy mindkét jogi eszköz technológia-semleges. Az új rendelet megalkotásának egyik célja a digitalizáció élénkítése. A továbbiakban annak vizsgálata szükséges, hogy ezen jogi eszközök alkalmazása során a korábban definiált hagyományos videokonferencia eszközök alkalmazására van kizárólagosan lehetőség vagy az online videokonferencia eszközök alkalmazása is elfogadható.

Bármelyik bizonyításfelvételi módot is vizsgáljuk, végső soron annak van jelentősége, hogy akár a megkereső, akár a megkeresett állam joga milyen feltételek mellett teszi lehetővé a videokonferencia alkalmazását.

A videokonferencia rendszer peres eljárásban való igénybevétele eljárási jogok tekintetében egyrészt a felek igazságszolgáltatáshoz való hozzáférését, jelenlétét, fegyver egyenlőségét, másrészt a tárgyalások nyilvánosságát biztosítja. Az említett jogok együttesen a tisztességes tárgyaláshoz való jog körébe esnek. A tisztességes tárgyaláshoz való jogot az Emberi Jogok Európai Egyezménye³⁹ (továbbiakban: Egyezmény) 6. cikke garantálja, a polgári és büntető eljárásokban eltérő tartalommal. A jog tartalma, különösen a videokonferencia, az EJEB megfogalmazásában a 'video link' alkalmazása az EJEB döntései alapján értelmezhető.

³⁷ Uo. 21. cikk.

³⁸ Uo. (21) preambulumbekkezdés.

³⁹ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény.

Az EJEB értékelése szerint a videokonferencia rendszer alkalmazása minden esetben a fél jogainak és lehetőségeinek valamilyen szintű csorbításával jár, ugyanakkor az Egyezmény 6. cikke szerinti tisztességes tárgyaláshoz való jog biztosítható, ha a korlátozás indokolt és arányos. Ezek ügyszakonként, eljárási szakaszonként eltérő megítélés alá esnek és mindig a konkrét ügy körülményei alapján értékelhetőek. A törvényes cél többféle lehet jellemzően biztonsági megfontolások, vagy az észszerű idő követelményének való megfelelés. Polgári ügyekben a fél kérelme is megalapozhatja a törvényességet, hiszen polgári ügyekben a személyes meghallgatás nem nélkülözhetetlen, ha a képviselőt egyéb módon biztosított, ezért polgári ügyekben a videokonferencia alapjául szolgálhat a fél anyagi okokból, illetőleg időmegtakarítás okán, mint törvényes ok alapján előterjesztett kérelme. Az EJEB a polgári ügyekben a videokonferencia útján való meghallgatás egyértelmű módnak (*obvious solution*) értékelte.⁴⁰

A fentiek alapján látható, hogy ha a megkeresett tagállam által lefolytatott, vagy a közreműködésével foganatosított közvetlen bizonyításfelvételre kerül sor,⁴¹ úgy elsődlegesen a megkeresett állam joga által biztosított videokonferencia eszköz használatára van lehetőség. Azokban az esetekben, amikor a bizonyításfelvétel közvetlen módja valósul meg, amely az érdekelt önkéntes közreműködését feltételezi az eljárás felei egyező kérelme alapján helye lehet online videokonferencia eszköz útján való bizonyításfelvételnek.

A fentiekben részletesen kifejtettek alapján a közvetlen bizonyításfelvétel ebben az esetben megvalósulhat akként, hogy a bizonyításban érdekelt fél a saját eszközén online videokonferencia alkalmazás (*zoom, ms teams, skype, messenger* stb.) útján kapcsolódik a megkereső bírósághoz, vagy azt a diplomáciai, konzuli képviselő helyiségében teszi meg. Főszabályként ezekben az esetekben is, amikor a megkeresett állam hatóságai közreműködésére nincs szükség a bizonyításfelvételtől a megkeresett állam központi szerve engedélye szükséges. Ugyanis a hozzájárulást mind az egyezmény, mind a rendelet főszabályként megköveteli, hiszen az szuverenitási kérdés, ha egy állam területén egy másik állam hivatalos eljárást folytat le, függetlenül az önkéntes résztvételtől. Az engedélyeztetési kötelezettség alól azonban kivételt képez a bizonyításfelvételi rendelet korábban már bemutatott intézménye a diplomáciai

⁴⁰ Gábor FEKETE: Videoconference hearings after the times of pandemic. *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC)*, 2021. 468–486.
<https://doi.org/10.25234/eclic/18316>

⁴¹ Pl. a megkeresett bíróság által biztosított helyiségben a megkereső bíróság hallgatja ki a tanút videokonferencia útján.

képviselők és a konzuli tisztviselők által végzett bizonyításfelvétel, amely a saját állampolgárookra vonatkozik.

5. Az igazságügyi együttműködés digitalizációjáról szóló rendelet

A fentiekben a bizonyításfelvétellel összefüggésben került bemutatásra a videokonferencia használata, fontos utalni rá, hogy a fél meghallgatása nem tekinthető bizonyításfelvételnek, ezért a fenti jogi eszközök az ellenérdekű felek videokonferencia útján való meghallgatása alapjául nem szolgálhatnak. A felek meghallgatását a 2025. május 1-jétől alkalmazandó a határokon átnyúló polgári, kereskedelmi és büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés digitalizációjáról, valamint az igazságügyi együttműködés területén egyes jogi aktusok módosításáról szóló az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/2844 rendelet teszi lehetővé.⁴²

A rendelet biztosítja a határokon átnyúló polgári, kereskedelmi és büntetőjogi eljárások során az 'alapértelmezetten digitális' elv⁴³ megvalósulását. A rendelet a polgári, kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés eljárásaiban egységesen lehetővé teszi az elektronikus kommunikációt egyrészt a hatóságok egymás közötti, valamint a természetes vagy jogi személyek és az illetékes hatóságok közötti kapcsolata vonatkozásában.

Meghatározza a videokonferencia fogalmát, e szerint videokonferencia egy olyan audiovizuális átviteli technológia, amely lehetővé teszi a kétirányú és egyidejű kép- és hangkommunikációt, ezáltal lehetővé téve a vizuális, audio és szóbeli interakciót.⁴⁴ A rendelet továbbra is fenntartja a szabályt, hogy a meghallgatások „videokonferencia vagy más távközlési technológia” útján történő

⁴² (EU) 2023/2844 rendelet (2023. december 13.) a határokon átnyúló polgári, kereskedelmi és büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés digitalizációjáról, valamint az igazságügyi együttműködés területén egyes jogi aktusok módosításáról. OJ L, 2023/2844, 27.12.2023. (A továbbiakban: (EU) 2023/2844 rendelet.)

⁴³ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az igazságszolgáltatás digitalizációja az Európai Unióban. Lehetőségek eszköztára. COM(2020) 710 final. 3.2. pont.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0710>

⁴⁴ (EU) 2023/2844 rendelet 2. cikk 6. pont.

lefolytatására vonatkozó eljárásra a videokonferenciát lefolytató tagállam joga az irányadó.⁴⁵

Jelentős újdonság, hogy megállapítja a meghallgatást lefolytató illetékes hatóság azon kötelezettségét, hogy biztosítsa a felek és képviselőik, ideértve a fogyatékossgal élő személyeket is a meghallgatás céljából hozzáférjenek a videokonferenciához.⁴⁶ Álláspontom szerint ez a kötelezettség kizárja azt a lehetőséget, hogy a technikai feltételek hiányára hivatkozással mellőzzék a videokonferencia eszköz alkalmazását, egyúttal szélesebb körben utat nyújthat az online videokonferencia eszközök alkalmazása általánosság válásának, ezzel hozzájárul a videokonferencia eszközök szélesebb alkalmazásához és ekként a bizonyításfelvétel feltételeit is kedvezően befolyásolja.

A rendelet továbbá lehetővé teszi, hogy akár a határon átnyúló bizonyításfelvételi eljáráshoz kapcsolódóan is, ahol a felek egyike vagy képviselője egy másik tagállamban tartózkodik kérelmükre vagy hivatalból a bíróság a feleket és képviselőit videokonferencia vagy más távközlési technológia útján hallgassa meg.⁴⁷ Ezzel a rendelkezéssel lehetővé válik a felek határon átnyúló polgári és kereskedelmi ügyekben való távmeghallgatása, akár videokonferencia, akár más távközlési technológia útján. A rendelet alkalmazásáig azonban e körben további végrehajtási aktusok, illetőleg technológiai fejlesztés szükséges, a rendelet hatékonyságát majd ezek ismeretében lehet teljeskörűen értékelni.

6. Összegzés

A tanulmány célja annak feltárása volt, hogy bemutassa, hogy a jog miként reagál felgyorsult világot mozgató informatikai változásokra, annak lehetőségeit miként építi be a polgári eljárásba. A bizonyításfelvétel nemzetközi jogi és uniós szabályai is technológia-semleges szabályozások, de amint az új bizonyításfelvételi rendelet⁴⁸ megalkotása indokai, valamint annak digitális eszközök alkalmazását hangsúlyozó rendelkezései alapján látható szükséges a jogalkalmazók ösztönzése e körben. Fontos azonban rámutatni, hogy amíg a szűken vett igazságügyi együttműködés, azaz a hatóságok, bíróságok egymás

⁴⁵ Uo. 5. cikk (4) bekezdés.

⁴⁶ (EU) 2023/2844 rendelet 5. cikk (2) bekezdés.

⁴⁷ Uo. (5) cikk (1) bekezdés.

⁴⁸ (EU) 2020/1783 rendelet.

közötti kapcsolatában a rendelet alapján az elektronikus út kötelezővé válik.⁴⁹ Továbbra is a bíró mérlegelésén múlik, hogy akár a bizonyításfelvétel során, vagy a jövőben a fél meghallgatása során az informatika adta lehetőségeket, így akár a videokonferencia útján való meghallgatás lehetőségét mennyiben kívánja igénybe venni. E rendeletek a tagállamok eljárási autonómiáját⁵⁰ nem sértik. A bizonyításfelvételi rendelet a tagállamok jogával, így a szabad bizonyítás elvével is összhangban kell alkalmazni,⁵¹ a digitalizációs rendelet a bíró mérlegelési jogában hagyja a meghallgatás módjának megválasztását.⁵²

Az alkalmazandó bizonyításfelvételi mód megválasztása során álláspontom szerint az ügy tárgyának ill. a bizonyítási cselekmény tárgyának és a bizonyítás eszközének, azaz a tanú, a szakértő, a szemletárgy birtokosa együttműködési hajlandóságának van jelentősége.

A videokonferencia alkalmazása során a nonverbális kommunikáció jelentős mértékben sérül, egyrészt a non-verbális jelek az elektronikus úton kevésbé érzékelhetőek, másrészt a meghallgatás speciális módja további stresszfaktor, amely a reakciókat torzíja. Ezért, amikor a bizonyítási cselekmény során a tanú szavahihetőségének megállapítása kiemelkedően fontos, az objektív adatok mellett a szubjektív szempontok is hangsúlyosak, vagy a szembesítés miatt indokolt, érthető, ha a bíró a tanú tárgyalóteremben való személyes jelenlétét követeli meg.

A videokonferencia mellőzése indokolt olyan esetben is, amikor a tanúnak vagy a szemletárgy birtokosa személyi körülményei az eljárás megfelelő légkörben való lefolytatását indokolják. A kiskorú személyek, akár tanúként, akár érdekeltként való meghallgatása vagy pszichológus szakértői vizsgálata során a videokonferencia alkalmazása a meghallgatás szükséges légkörét, a gyermek eljárási jogainak⁵³ védelmét nem képes biztosítani. Ugyanakkor hasonló akadály merülhet fel testi fogyatékoság, vagy mentális betegség, pl. Asperger-szindróma vagy autizmus fennállása esetén is.

Abban az esetben, ha felek előadásai és az ügy iratai alapján arra lehet számítani, hogy a tanú vagy szemletárgy birtokosa nem lesz közreműködő az eljárás során indokolt a közvetett bizonyításfelvétel alkalmazni, hiszen ebben az esetben a megkeresett állam joga szerinti kényszerítő eszközök rendelkezésre

⁴⁹ Uo. 7. cikk (1) bekezdés.

⁵⁰ Az eljárási autonómia elvét lásd részletesen: GOMBOS Katalin: Tagállami eljárási autonómia – az elv korlátokkal és kérdőjelekkel. *Európai Tükör*, 2019/3. 35–50.; és MUZSALYI i. m.

⁵¹ (EU) 2020/1783 rendelet 1. cikk (1) bekezdés.

⁵² (EU) 2023/2844 rendelet (37) preambulumbekkezdés.

⁵³ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény 12. cikk.

állnak, ebben az esetben a megkereső állami jelenlét videokonferencia útján biztosítható.

Számos példa felsorolható lenne, hogy mikor indokolt és mikor mellőzendő a videokonferencia alkalmazása, ezek mindig az adott ügy jellegétől függenek és az eljáró bíró belátásán múlnak.

Ami külön kiemelését érdemel álláspontom szerint az, hogyha a videokonferencia alkalmazásának feltételei fennállnak, akkor az polgári eljárásban, a felek és a tanú vagy szemletárgy birtokosa hozzájárulása mellett akár online-videokonferencia eszköz útján is megvalósítható közvetlen bizonyításfelvétel keretében. A bizonyításfelvételi rendelet szabályai alapján ebben az esetben is tájékoztatni kell a megkeresett állam központi hatóságát, de annak hallgatása esetén az eljárás lefolytatható. Az eljárás ezen módja jelentős időmegtakarítást jelent az eljárásban, bár magában hozza a sikertelenség kockázatát, mindazonáltal a személyes tapasztalataim azt mutatják, hogy mivel a felek is érdekeltek az eljárás mielőbbi lefolytatásában maguk kéri, hogy egy-egy nehezen elérhető tanút ilyen módon hallgasson meg a bíróság.

A tanulmányban bemutatott hamarosan alkalmazandóvá váló uniós jogi eszközök, valamint a folyamatban lévő magyar polgári perrendtartás felülvizsgálatával kapcsolatos munka is erősítő azt a várakozást, hogy jelenleg az eljárásjogi digitalizáció kezdő lépéseinek vagyunk a szemtanúi. Miként az analóg írógépeket a számítógépek, előreláthatóan úgy fogja leváltani a tárgyalótermi személyes jelenlétet a virtuális jelenlét.